

”Razmere se bistveno razlikujejo od onih v ostali Sloveniji”: Prekmurski gerenti in občinsko poslovanje v Prekmurju (1919–1927)¹

KOSI Jernej, dr., znanstveni sodelavec in docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčev trg 2, 1000 Ljubljana

Proces integriranja Prekmurja v nov državni okvir po jugoslovanski zasedbi zahodnoogrskih obmejnih predelov v županijah Zala in Vas avgusta 1919 in kasnejši priključitvi pokrajine h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je potekal v politično, kulturno in socialno neugodnih okoliščinah. V pričujočem prispevku analiziram enega od vidikov integracije Prekmurja –administrativno adaptiranje prekmurskih občin na nov upravni in pravni okvir. Opišem vzpostavljanje občinske uprave in samouprave v letih po zasedbi pokrajine in analiziram ovire, s katerimi se je soočala nova oblast, pa tudi odzive lokalnega prebivalstva na hotenja in pričakovanja jugoslovanske oblasti. Pokažem, da je šlo pri tem za postopen in počasen proces, ki je bil določen z ogrsko administrativno dediščino, ubornim materialnim položajem in neizobraženostjo prekmurskega prebivalstva, ter s skromni resursi, s katerimi je razpolagala jugoslovanska država.

KLJUČNE BESEDE: Prekmurje, občine, tranzicija, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev

Sredi avgusta 1919 je slovensko časopisje z desnega, do pred slabim letom še »avstrijskega« brega Mure, z vznemirjenimi besedami pozdravilo jugoslovansko zasedbo Prekmurja – pokrajine na drugi strani Mure, ki je dotlej ležala znotraj meja Kraljevine Ogrske. »Prekmurje je bilo osvobojeno in Prekmurci rešeni tisočletnega jarma in robstva,« so menili v *Ptujskem listu*.² »Prekmurje je naše!«, je z mastnimi črkami zapisala ljubljanska *Domovina* in v poročilu o zasedbi poudarila, da gre za dogodek, ki je »za nas in za našo državo največje zgodovinske važnosti.«³ Zgodilo se je namreč, »da smo združeni z ogrskimi rodnimi brati, ki so nad 1000 let, t.j. od prihoda Slovencev v Panonijo živeli pod tujo, sovražno oblastjo. Le prirojeni slovenski žilavosti se imamo zahvaliti, da nismo našli le grobove, temveč žive, našo materinščino govoreče rojake.«⁴ Sodeč po poročanju *Slovenskega gospodarja* naj bi bilo prodoru jugoslovanske vojske čez mejo naklonjeno tudi prekmursko prebivalstvo. Na velikem ljudskem taboru v Beltincih se je tako po oceni mariborskega časnika 17. avgusta zbralo 20.000 »naših vrlih Prekmurcev« in izrazilo »svoje nepopisno veselje in globoko hvaležnost, ker je rešeno iz tisočletnega narodnega suženjstva, rešeno ispod madžarske boljševiske strahovlade«.⁵

Avtorji časopisnih člankov so v dnevih in tednih neposredno po samem dogodku potemtakem jugoslovanski zasedbi zahodnih predelov ogrskih županij Zala in Vas/Železna pripisovali epohalni pomen. S prehodom jugoslovanskih čet čez Muro naj bi se zgodila osvoboditev slovenskih rojakov izpod madžarske podjarmljenosti. Še več, to dejanje naj bi sovpadalo tudi s hrepenenjem in tihim pričakovanjem prekmurskega slovenskega prebivalstva. Vendar pa vrsta uradnih poročil, ki so jih predstavniki jugoslovanske oblasti v tednih in mesecih po

---

¹ Članek je rezultat raziskovanja, ki poteka v okviru projekta NEPOSTRANS, ki ga financira ERC (Consolidator Grant ag. št. 772264), in v okviru ARRS temeljnega projekta št. J6-1801, ki je sofinanciran iz državnega proračuna Republike Slovenije.

² »Prekmurje osvobojeno«, *Ptujski list*, 17.8.1919, 1.

³ »Prekmurje je naše!«, *Domovina*, 22.8.1919, 1.

⁴ *Ibid.*

⁵ »Prvi ljudski tabor v Prekmurju«, *Slovenski gospodar*, 21.8.1919, 1.

okupaciji Prekmurja pošiljali svojim nadrejenim v Ljubljano, razkriva zelo drugačno podobo prekmurske stvarnosti. Iz opisov, pojasnil in komentarjev slovenskih uradnikov, ki jim je jugoslovanska vojska kmalu po okupaciji Prekmurja predala pokrajino v upravljanje, je mogoče razbrati, da v Prekmurju živeče slovensko, madžarsko, nemško govoreče in tudi dvo- oziroma trojezično prebivalstvo vključitve v jugoslovansko državo ni dojemalo kot domnevne nacionalne odrešitve. Nemalokrat si je v resnici želelo prav nasprotno – vrnitev nazaj pod okrilje svojih domnevnih madžarskih tlačiteljev.

V uradnih poročilih lahko sledimo podrobnim opisom apatičnega prekmurskega prebivalstva, ki je bilo občasno tudi odkrito sovražno do t.i. "prišlekov". S tem, pogosto pejorativnim, izrazom, ki veliko pove o identitnih preferencah lokalnega prebivalstva – svojega rojaka pač ne okarakteriziraš kot "prišleka" – so namreč prekmurski domačini opisovali uradne predstavnike nove jugoslovanske oblasti, ki so pripotovali v pokrajino na ukaz ljubljanskih oblastnih teles.⁶ Tozadevno so še posebej ilustrativni opisi Bogumila Berbuča – najvišjega jugoslovanskega državnega uradnika v pokrajini, ki je od konca oktobra 1919 naprej kot civilni komisar vzpostavljaj jugoslovansko upravo in s tem nadzor nad okupiranim ozemljem in tam živečim prebivalstvom. Novembra 1919 je v dopisu Poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani slikovito opisal negotove razmere, ki vladajo v pokrajini.⁷ V Prekmurju, je Berbuč poročal v Ljubljano, naj bi živelo »mnogo skrajno nezanesljivih in nam sovražnih elementov«, zato naj bi bilo »potrebno vzdrževati močan državno-policijski oddelek«. Kajti v to obmejno pokrajino vdirajo »nevarni elementi, kateri hujskajo narod in delujejo skupno z tukajšnjimi madžaroni proti nam«. V pokrajini naj bi se nahajali številni madžaroni, židje, Nemci, protestanti in komunisti, medtem pa je slovensko ljudstvo "boječe, nahujskano od madžaronov, radi tega popolnoma nezanesljivo /.../«. In naprej:

»V mestu Murska Sobota ni najti niti 6 zanesljivih mož, katere bi se lahko pozvalo v sosvet gerenta. Duhovništvo vseh treh veroizpovedi je do maloh izjem /6 ali 7 katoliških duhovnikov/ nam nasprotno ali vsaj nezaupno in nezanesljivo. Učiteljstvo je brez izjeme madjaronsko. Da je potrebna ob teh odnošajih močna državna policija, katere naloga bo očistiti deželo od teh nezanesljivih elementov in nadzorovati pazno delovanje sem pristojnih, je pač jasno.«⁸

Podoben in mestoma tudi natančnejši uvid v razmere v mesecih po jugoslovanski okupaciji Prekmurja nudi poročilo poveljnika orožniških enot v Prekmurju. Komandir čete Jaka Sagadin je konec novembra 1919 orožniško poveljstvo v Ljubljani opozoril na dejstvo, da je »prebivalstvo jako slabo aprovizijonirano«.⁹ Prebivalcem Prekmurja je primanjkovalo soli, sladkorja, vžigalic, petroleja, tobaka, še zlasti pa oblačil in obuval. Še več: »Narod je bos, nag in po obrežnih krajih tudi lačen«. Ljudstvo ne more več trgovati in nakupovati na Madžarskem, saj je zaradi katastrofalnih povezav skoraj popolnoma odrezano od prometa. Presežki poljedelskih in mesnih izdelkov tako ne pridejo do morebitnih kupcev. Sočasno pa siromašno kmečko prebivalstvo ne more poskrbeti zase, saj so zaradi nove državne meje prekinjene poti in povezave, po katerih je tradicionalno odhajalo na sezonsko delo v notranjost Ogrske. Iz vseh navedenih razlogov je »ljudstvo, katero je bilo pri zasedbi vso za nas, danes nam nasprotno.

---

⁶ O "prišlekih" in o identifikacijah prekmurskega prebivalstva, ki sebe imenuje "Slovenci", svojo etničnost oz. narodnost pa kot "slovensko", "vendar ne v pomenu istosti s Slovenci na desni strani Mure, temveč v pomenu različne skupnost" je pisal že Kokalj, *Prekmurski Slovenci*, str. 11, 15. Prim. Kosi, *The Imagined Slovene Nation*.

⁷ AS 60, Prekmurje V, 1549/1920, "Ureditev policijske službe v Prekmurju".

⁸ Ibid.

⁹ AS 60, Prekmurje V, 216/1920.

Hujškačev je zadosti in madžarska agitacija prosperira proti vsem odredbam in zasledovanjem jako dobro.«¹⁰

Številni dokumenti, ki so jih iz Prekmurja v Ljubljano pošiljali slovenski uradniki v mesecih po okupaciji, potemtakem razkrivajo, da je navkljub slavilnim in vzhičenim patriotskim zapisom, s katerimi je slovensko časopisje pospremlilo »osvoboditev Prekmurja«, v resnici proces konsolidiranja jugoslovanske oblasti nad prekmurskim prebivalstvom potekal v izrazito nenaklonjenem ozračju. K temu so svoj delež prispevale vsaj tri pomembne okoliščine. Najprej, del podeželskega prebivalstva je v povojnem obdobju materialnega pomanjkanja zapadel v strahovito eksistenčno stisko, za katero nova jugoslovanska oblast sprva ni našla zadovoljivega odgovora. Svoje je prispevalo nezaupanje in deloma tudi sovraštvo lokalnega prebivalstva do novih jugoslovanskih oblastnikov. Domača prekmurska elita je pač še naprej izražala lojalnost do ogrske države oziroma do madžarskega nacionalnega projekta, medtem ko se kmečko slavofono prebivalstvo povečini na začetku ni identificiralo z idejo »slovenstva«, ki so jo iz druge strani Mure s seboj prinašali t.i. »prišleki«. Ali pa jo je odkrito odklanjalo, kot denimo v vaseh vzdolž razmejitvene linije z Madžarsko, kjer je na jugoslovanski strani strani prebivalo strnjeno živeče kmečko madžarsko prebivalstvo. Naposled je k nenaklonjenosti svoje prispevalo tudi dejstvo, da je bila jugoslovanska zasedba in priključitev v prvih letih še zmeraj do neke mere zgolj pogojna. Vse do leta 1924 in dokončne razmejitve je tovrstna nedefiniranost pri marsikom ohranjala upanje na povrnitev v obdobje pred jugoslovansko okupacijo.

V tovrstnih politično, kulturno in socialno neugodnih okoliščinah se je potemtakem od avgusta 1919 naprej Prekmurje integriralo v nov državni okvir in postajalo "slovensko" in obenem "jugoslovansko". V pričujočem prispevku bom analiziral enega od vidikov integracije Prekmurja – proces administrativnega adaptiranja prekmurskih občin na nov upravni in pravni okvir. Opisal bom vzpostavljanje občinske uprave in samouprave v letih po zasedbi pokrajine in analiziral ovire, s katerimi se je soočala nova oblast, pa tudi odzive lokalnega prebivalstva na hotenja in pričakovanja jugoslovanske oblasti. Pokazal bom, da je šlo pri tem za postopen in počasen proces, ki je bil določen z ogrsko administrativno dediščino, ubornim materialnim položajem in neizobraženostjo prekmurskega prebivalstva, ter s skromni resursi, s katerimi je razpolagala država.¹¹

***

16. oktobra 1919 je Janko Brejc, predsednik Deželne vlade za Slovenijo, v Ljubljani stopil na vlak, ki je peljal v smer nedavno "odrešene" slovenske pokrajine na skrajnem vzhodnem koncu ozemlja pod upravo ljubljanske vlade. Na poti v Prekmurje se je za krajši čas ustavil v Celju in Konjicah ter naposled izstopil v Mariboru. Tukaj je po vrsti uradnih srečanj z lokalnimi

---

¹⁰ Ibid.

¹¹ V tem smislu je dogajanje v Prekmurju v marsikaterem oziru primerljivo s procesi, ki so potekali na drugih koncih in krajih post-habsburškega sveta. – Stoletnica razpada Habsburškega imperija je sicer spodbudila vrsto raziskav, ki so se osredinile na kontinuitete in prelome, na adaptacije in transformacije, na vztrajanje imperialnih administrativnih in mentalnih praks in na posege držav naslednic v družbeno tkivo skupnosti in regij, ki jih je nova srednjeevropska politično-teritorialna stvarnost postavljala pred precejšnje izzive. Gl. denimo Egly, *Negotiating Post-Imperial Transitions*; id., *Navigating the Straits*; Stergar, *Continuity, Pragmatism*; Revesz, *For the »Freedom and Unity«*; Kučera, *Exploiting Victory*; Bresciani, *Lost in Transition?*; Haslinger, *Dilemmas of Security*; Judson, *Where our Commonality*; Hein-Kirchner in Kailitz, *Double Transformations*; Reill, *The Fiume Crisis*; Garstenauer, *Unravelling*; Garstenauer in Helfert, *From Imperial City*; Haid in Kosi, *State-Building and Democratisation*; Jeličić, *To Ensure Normal Administrative Order*; Károly, *The Emergence*; Egly, *Fallen Between two Stools?*

pomembneži in državnimi uradniki legel k počitku, saj ga je naslednje jutro čakala vožnja do Radgone – ta je bila takrat še v jugoslovanskih rokah –, nato pa še prevoz z avtomobilom do Murske Sobote, majhnega podeželskega trgovskega in administrativnega središča sredi panonske ravnice, ki se je bil še nekaj mesecev prej popotnikom, uradnikom in geografom znana pod madžarskim imenom Muraszombat. Ob prihodu ga je v Murski Soboti pozdravilo vso slovensko uradništvo, predstavniki lokalnega življenja in poveljniki varnostnih enot. Po kratkih spoznavnih in vljudnostnih srečanjih ga je popoldne čakal dolg pogovor s civilnim komisarjem za Prekmurje. Ob tej priložnosti ga je najvišji državni uradnik v Prekmurju detajlno seznanil z administrativnimi zagatami, ki so njemu podrejeno birokratsko osebje ovirale pri uvajanju zglede delujoče jugoslovanske uprave na področju Prekmurja. Med drugim je beseda nanesla tudi na problematiko delovanja prekmurskih občin in tozadevno je Brejc svoja opažanja po vrnitvi v Ljubljano povzel takole:

»Prekmurje šteje nad 170 občin. To veliko število nastane vsled tega, ker tvori vsak večji kraj lastno občino z lastnim premoženjem. Na čelu občin so stali doslej župani /rihtarji/. Notarji so opravljali gotove posle glede večjega števila občin. Tako so nalagali davke, vodili matrike in sklepali zakone. Bili so sami Madžari oziroma vsaj madžarskega mišljenja in so uradovali popolnoma v madžarskem smislu. Zato je bilo treba vse notarje, ki pri ljudstvu niso bili priljubljeni, odstaviti. Po vseh občinah so določeni že gerenti, katerih pa poverjeništvu za notranje stvari še ni potrdilo. Pričakuje se, da se bodo gerenti hitro upeljali v svojo službo. Nastaviti pa bi bilo treba 3 funkcionarje, ki bi podučevali gerente o njihovih poslih in nalogah. Malih občin za sedaj ne kaže združevati, ker imajo vsaka svoje premoženje, kakor šolo, cerkev, pokopališče, občinska pota in nepremičnine. Šele ko bo izvedena agrarna reforma in ko bo zagotovljena definitivna pripadnost Prekmurja k naši državi bo mogoče združiti male občine v večje občine.«¹²

Odlomek iz Brejčevega poročila lepo povzema razmere, s katerimi se je soočila nova jugoslovanska oblast, in ukrepe, ki jih je v zvezi z delovanjem občin bila primorana vpeljati že kmalu po zasedbi Prekmurja. Poslovanje prekmurskih občin se je razlikovalo od poslovanja občin na ostalih "slovenskih" ozemljih pod upravo ljubljanske Deželne vlade. Prvo je od avgusta 1919 naprej temeljilo na ogrski zakonodaji, medtem ko je drugo od propada dvojne monarhije baziralo na avstrijski administrativni dediščini. Z drugimi besedami: delokrog in prakse prekmurskih županov je tudi po jugoslovanski okupaciji še naprej uokvirjal ogrski zakonodajni in administrativni okvir, medtem ko je v nekdanjih cislajtanskih občinah v skladu z uredbo Narodne vlade tudi po propadu dvojne monarhije ostala v veljavi "avstrijska", tj. kranjska in štajerska deželna zakonodaja.¹³ Do jugoslovanske zasedbe so prekmurske občine delovale v skladu z zakonskim členom XXII: 1886 o občinah. Ta zakon pa je razlikoval med občinami z urejenim magistratom (mestne občine) in ostalimi občinami, ki so se naprej delile na male in velike. Velike so bile tiste občine, ki so premogle dovolj sredstev, da so z zakonodajo delegirane naloge izvajale z lastnim uradnikom – notarjem, medtem ko so si male občine zaradi omejenih resursov lahko privoščile samo vzdrževanje skupnega okrajnega notarja. Tak okrajni oziroma vaški notar, po prekmursko tudi "notarjuš" ali "notaroš", je bil izvoljen s strani občinskih zastopstev, njegova namestitev pa je bila dosmrtna.¹⁴ Z izjemo Murske Sobote in Spodnje Lendave, ki sta bili mestni občini, so se v Prekmurju v trenutku jugoslovanske zasedbe nahajale samo t.i. male občine, tj. občine, kjer je bila skrb za upravni

¹² AS 60, Prekmurje V, 12668, »Poročilo o obisku gospoda predsednika deželne vlade za Slovenijo v Prekmurju«.

¹³ Bogataj, *Uprava v Sloveniji*, 383.

¹⁴ Trstenjak, *Uprava v Sloveniji*, 122-123.

del poslovanja v skladu z zakonom prepuščena vaškim notarjem, ki so sočasno pokrivali več občin na nekem zaokroženem ozemlju.

V primerjavi z nekajdesetletno prakso avtonomnega upravljanja županstev v nekdanjih cislajtanskih predelih, je bila izstopajoča posebnost prekmurskih občin torej v tem, da je njihovo delovanje tudi po avgustu 1919 v marsičem določala dolga senca vaških notarjev (jegyző). Ta senca je pravzaprav onemogočala, da bi prekmurski občani v jugoslovanski dobi lahko avtonomno prevzemali odločanje o občinskih zadevah v svoje roke. Z drugimi besedami: zaradi vseprisotnosti vaških notarjev v upravljanju vaških občin v ogrskem obdobju, vaščani po jugoslovanski zasedbi niso premogli niti znanja niti pretirane pripravljenosti za udejstvovanje v občinskih poslih. Iz tega razloga so se prekmurski domačini v novih razmerah, kjer se ni bilo mogoče zanesti na vsevedne vaše notarje, izogibali sprejemanju občinskih funkcij in zadolžitev, s tem pa je ogrska administrativna dediščina še leta po priključitvi ohranjala velik vpliv na administrativne prakse in uradno kulturo prekmurskih vaških občin. Tega so se zavedali tudi jugoslovanski državni uradniki. Potem ko je maja 1926 na zahtevo velikega župana mariborske oblasti nekdanji civilni komisar in okrajni glavar – sedaj po nazivu srezki poglavar – Gašpar Lipovšek opravil nadzor občinskega poslovanja v nekaterih vaških občinah, je v svojem poročilu resignirano ugotavljal, da je pred jugoslovansko zasedbo "vse občinske posle vršil notaroš, kateremu je župan ob nedeljah nekritično podpisal, kar se mu je pač dalo v podpis. Zato je v Prekmurju tem manj umevanja za pravilno občinsko poslovanje".¹⁵ Vendar pa se v ogrski dobi vpliv vaških notarjev na občinsko poslovanje ni končal samo pri paragrafih, vejicah in pikah. Notarjev delokrog je segal onkraj formuliranja dopisov, odgovorov in obrazcev – seveda v madžarščini. V resnici vaški notarji namreč niso bili zgolj poklicni uradniki, ampak so od njih ogrski uradi na nivoju županije pričakovali, da bodo v lokalnih skupnosti ravnali državotvorno ter zastopali in promovirali ogrske državne interese.¹⁶

Še zlasti iz tega razloga so bili zato vaški notarji kmalu po prihodu jugoslovanske uprave odpuščeni. Na drugem zborovanju t.i. Prekmurskega narodnega sosveta, ki je potekal v prostorih nekdanjega kazina v murskosoboškem hotelu Dobray, je civilni komisar poročal, da so "na zahtevo ljudstva" odstavili vse "notariuše", in sicer "kot madžarone in hujskače proti Jugoslaviji".¹⁷ Obenem pa je tudi predlagal – člani sosveta pa so se z njegovim predlogom strinjali –, da naj se v sodelovanju z vaščani posameznih občin pripravi seznam t.i. zanesljivih "rihtarjev" – gerentov. Ti naj bi kot začasni imenovani župani skupaj z imenovanimi odborniki prevzeli upravljanje posameznih občin. Na ta način so kmalu po okupaciji vse prekmurske vaše občine dobile od jugoslovanske uprave imenovana in potrjena občinska vodstva, medtem ko sta bila v Murski Soboti in Dolnji Lendavi imenovana t.i. "prišleka". V prvi je zasedel mesto gerenta policijski svetnik Alojz Kerševan, medtem ko je bilo v drugi župansko mesto dodeljeno Božidarju Severju – nemara najbolj enigmatični osebi zgodnje dobe jugoslovanske zasedbe Prekmurja – sicer Maistrovemu prostovoljcu iz Huma pri Ormožu na Štajerskem, ki mu želja po javnem položaju v Prekmurju ni bila tuja niti v nemirnih mesecih pred jugoslovansko zasedbo.¹⁸ Sever je namreč prispel v Mursko Soboto že januarja 1919, kmalu po prodoru kapetana Jurišiča, in tam v Hotelu Dobray ustanovil Narodni svet, ga razglasil za provizorično slovensko oblast in začel uradovati v slovenščini. Jurišičev avanturistični podvig se je, kot je

---

¹⁵ PIŠKMS, t.e. 3, ovoj 3/6.

¹⁶ Berecz, *The Politics*, 61.

¹⁷ Kokalj, *Prekmurski Slovenci*, 26.

¹⁸ Kokalj, *Prekmurski Slovenci*, 31.

znano, končal klavrno, zato je tudi Sever moral pobegniti iz Murske Sobote, kamor se je že nekaj mesecev kasneje zmagoslavno vrnil.¹⁹

V Prekmurju je jugoslovanska oblast potemtakem pomembno posegla v delovanje in organizacijo občin. Pri vzpostavljanju novih občinskih vodstev se je poslužila instituta gerentstva – zakonodajne možnosti, ki jo je občinska zakonodaja v avstrijski polovici dvojne monarhije poznala že v desetletjih pred izbruhom prve svetovne vojne. Institut gerentstva je avstrijski državni, t.i. politični upravi omogočal, da je v primeru nezadovoljivega ravnanja župana v določenih primerih tega odstavila in na njegovo mesto imenovala gerenta, ki je nato s pomočjo zaupnikov opravljal funkcije iz delokroga avtonomne občinske uprave.²⁰ Tozadevno je sicer znanih nekaj bolj ali manj razvpitih primerov imenovanja gerentov na Kranjskem, vendar pa se je avstrijska oblast v resnici začela tega instituta pogosteje posluževati šele v času prve svetovne vojne – tako za odstranjevanje županov, ki so veljali za sumljive oziroma nevarne za javno varnost, kakor tudi za nadomestitev tistih, ki so bili vpoklicani v vojsko.²¹ Po razpadu Avstro-Ogrske pa je Narodna in kasneje Deželna vlada na ozemlju pod njenim nadzorom in upravo institut gerentstva uporabila za množično ”čiščenje” in odstanjevanje županov, ki naj bi domnevno delovali ”proti Jugoslaviji in proti koristim občinstva”.²²

Kdo so prekmurski vaški gerenti in občinski odborniki v prvih letih jugoslovanskega Prekmurja? To so vaščani – brez izjeme moškega spola –, ki so bili izbrani in imenovani iz vrst domačinov. Šlo je, skratka, za posameznike prebivajoče v vaseh neke občine, ki so imeli v občini domovinsko pravico. Dotični občini so plačevali občinske davke (doklade) in opravljali določena dela (čiščenje potokov in popraviljanje cest), to pa jim je v zameno dajalo pravico do sodelovanja in soodločanja pri občinskih zadevah. Če pogledamo njihov socialni status oziroma položaj potem vidimo, da so bili gerenti skoraj brez izjeme skromni kmetovalci; številni med njimi so – vsaj sodeč po virih – živeli v zelo skromnih socialnih razmerah. Da je bila njihova revščina za zunanjega opazovalca izstopajoče dejstvo, vredno omembe in komentarja, lahko razberemo tudi iz zgoraj omenjenega poročila Janka Brejca. Med svojim obiskom Spodnje Lendave v času potovanja po Prekmurju jeseni 1919 so ga tam pričakali komandant mesta, vso slovensko uradništvo ter gerenti iz lendavskega okrožja. Slednji so na predsednika Deželne vlade ”napravili jako beden utis. Slabo hranjeni in slabo oblečeni”.²³ Razmere se vsaj sodeč po opisu Gašparja Lipovška – nekakšnega prekmurskega gubernatorja, ki je od junija 1920 od novembra 1936 kot civilni komisar oziroma okrajni glavar za Prekmurje ter kasneje kot srezki poglavar iz Murske Sobote usmerjal delovanje jugoslovanskega uradništva v (severnem) Prekmurju –, niso pretirano izboljšale niti več let po jugoslovanski zasedbi. Ko je leta 1926 kot murskosoboški srezki poglavar Lipovšek opravljal revizijo poslovanja občin na Goričkem, je v poročilu posebej izpostavil, da so na čelu občin ”neuki seljaki, ki umejo pač ravnati s plugom, ne znajo pa sukati peresa” – gerenti so ”poljedelci, ki

---

¹⁹ Delovanje Božidarja Severja v mesecih po jugoslovanski zasedbi Prekmurja sicer doslej še ni bilo podrobneje tematizirano. Na voljo je sicer obilica arhivskih virov, denimo AS 60, Prekmurje V, 13428/1920; PAM 1691, t.e.3, 111; PAM 1691, t.e. 3, 121/1; PIŠKMS, t.e. 25; ovoj 25/57 itn.

²⁰ Gl. denimo *Občinski red*, 40-41.

²¹ Nemara najbolj razvpit je idrijski primer, ko je oblast socialdemokratskega župana zamenjala z gerentom gl. Šlabnik, *Frontna črta*, 42–61. O občinskih odborih, ki so bili razpuščeni med vojno in pred njo tudi: *Občinska uprava*, november 1916; id., april 1913.

²² AS 61, škatla 3, nerazporejeno. Da je šlo pri odstavljanju županov in imenovanju gerentov v prvih dveh letih po razpadu Avstro-Ogrske za množični pojav, potrjujejo številne uradne objave naredb poverjenišтва za notranje zadeve glede imenovanj gerentov in gerentskih sosvetov. Gl. *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani* in *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*.

²³ Kot v op. 10.

se niso nikoli učili slovenščine, katerim dela knjižni jezik velike težave, manjši ljudje, ki morajo pa dnevno delati v svojem gospodarstvu in se šele po opravljenem dnevnem delu lotijo izmučeni in utrujeni reševanja spisov.”²⁴ Podobo materialnega položaja gerentov razkriva tudi dejstvo, da so se zaradi eksistenčnih razlogov številni med njimi kmalu po imenovanju na gerentski položaj tej časti odpovedali. Na začetku aprila 1920 je tako župan občine Nemčavci pisal civilnemu komisarju, da se za župansko čast, “dolgi zavalin, ar tako malo posestvo man, kaj z toha maloga dohotka živeti nemorem in tak sam presiljen kaj sebi in falaminiji morem indrik kruha iskati ar sam vö vučeni mašinister I tak po leti na več mesencov zdumi odidem I tak občinsko županstvo sponyavati sam nej mogoči.”²⁵ Podobno kot nemčavski župan je par tednov prej tudi gerent občine Gornji Petrovci zaprosil za razrešitev z županskega mesta, češ da je kot lastnik mlatilnega stroja primoran služiti si kruh od vasi do vasi, zaradi česar ne utegne opravljati županskih dolžnosti.²⁶

Ob zvečine skromnem socialnem in gospodarskem ozadju je bila vaškim gerentom skupna tudi nezadostna splošna izobrazba in predvsem nepoznavanje županskih pristojnosti in odgovornosti kar zadeva občinsko poslovanje. Okrajni glavar je sicer za gerente organiziral vrsto tečajev, a se je kljub temu kmalu izkazalo, da so ogrska tradicija upravljanja vaških občin s pomočjo poklicnih vaških notarjev, ki so skrbeli za občinsko poslovanje pred jugoslovansko zasedbo, in predvsem izrazito skromni “kadrovske potenciali”, ki so bili na voljo v prekmurskih podeželskih občinah, popolnoma ohromili delovanje municipalne avtonomije. Kmalu po namestitvi gerentov se je izkazalo, da so vaški župani do te mere nevešči občinskega poslovanja, da je bilo treba vzpostaviti “ad hoc” uradniška mesta občinskih tajnikov, ki so po svoji funkciji in položaju zelo spominjali na vaške notarje. Šlo je za izobražene posameznike – povečini za “prišleke” –, ki so, na identičen način kot notarji v ogrski dobi, dobili pristojnost za več občin in v njih skrbeli za ustrezno občinsko poslovanje, za evidentiranje in pripravljanje listin, za zapisnike in obračune itn. Vendar pa je bil ta uradniški položaj v Prekmurju kmalu ukinjen. Razpoložljiva državna sredstva za financiranje občinskih tajnikov niso zadoščala, vaške občine pa so se praviloma upirale pobudam civilnega komisarja, da bi za njihove storitve plačevale iz občinskih proračunov. Poslednji žebelj v krsto instituta občinskih tajnikov so zabili tajniki sami, ko so se poskusili organizirati v nekakšen sindikat, pa tudi s tem, da so pred državnozbornimi volitvami domnevno agitirali za Radičevo Hrvatsko seljačko stranko. Posledično so bili občinski tajniki novembra 1922 odpravljeni, občinski gerenti pa so bili odtlej pri opravljanju občinskih poslov prepuščeni samim sebi oziroma neformalni pomoči orožnikov oziroma učiteljev, ki so prebivali v bližini.²⁷

V postopku izbire in odločanja o imenovanju posameznih gerentov je državna oblast pogosto sledila željam in pričakovanjem lokalnega prebivalstva. Civilni komisar je tako običajno naročil lokalnemu orožniškemu poveljniku, naj na terenu preveri razpoloženje in pričakovanja prebivalstva in poroča o svojih opažanjih. Iz tovrstnih poročil lahko razberemo, da je zlasti jugoslovanski varnostni aparat ustreznost gerentov presojal tudi z vidika politične zanesljivosti in lojalnosti do oblasti. Potem ko je v Nemčavcih zgoraj že omenjeni gerent zaradi eksistenčnih razlogov odložil svojo funkcijo, je stekel postopek iskanja novega človeka. Orožniška postaja Puconci je kmalu poročala civilnemu komisarju, »da v občini NEMČOVCI bi bil in voljen prevzeti občinske posle kod gerent JOSIP GOMBA šte. 18, omenjeni je pravi Slovenec, in

---

²⁴ PIŠKMS, t.e. 3, 3/6

²⁵ PIŠKMS, t.e. 4, 4/38

²⁶ PIŠKMS, t.e. 1, 1/47

²⁷ O zaposlovanju in odslavljanju prekmurskih občinskih tajnikov si je mogoče ustvariti predstavo na osnovi obsežne dokumentacije v PIŠKMS in AS 60, Prekmurje IV/V in Prekmurje V.

tudi zanesljiva oseba. Z gor omenjenim je ljudstvo občine NEMČOVCI popolnoma zadovoljno da prevzame posle občinskega gerenta.«²⁸

Na izbiro in imenovanje gerentov je v prvih mesecih jugoslovanske zasedbe Prekmurja še zlasti vplival poprejšnji premislek o mogočih posledicah za državno in javno varnost, ki bi jih lahko imelo imenovanje nekega posameznika na gerentsko funkcijo. V obdobju do podpisa trianonske mirovne pogodbe junija 1920 je bila državna meja med Kraljevino SHS in Kraljevino Ogrsko še zmeraj zgolj provizoričnega značaja, pri čemer so se v nekaterih predelih Prekmurja spričo katastrofalnih socialnih razmer in madžarske agitacije širili protijugoslovanski sentiment. Vendar pa je bilo tudi v letih po podpisu mirovne pogodbe – še zlasti v obdobju do leta 1924, ko je bila državna meja dokončno zakoličena tudi na terenu – vprašanje varnosti in zanesljivosti še zmeraj pomemben kriterij, po katerem je jugoslovanska uprava v sodelovanju z orožniškimi formacijami na terenu izbirala gerente. V vsakem primeru so med vaščani v prvi vrsti iskali zanesljive osebe. Ko se leta 1921 v Križevcih ne uspejo dogovoriti glede novega gerenta, jim piše okrajni glavar in naroči, naj vendar to čimprej storijo. Pri tem pa jim zabiča, da mora biti župan “vsega zaupanja vreden mož, ki bo sposoben in vreden prevzeti župansko čast”.²⁹

Če se je izkazalo, da gre tozadevno za nezanesljive osebe, je sledila menjava gerenta. Z jeklenim prijemom in budnim očesom jugoslovanskega varnostnega aparata se je imel tako že kmalu po svojem imenovanju priložnost seznaniti župan Cankove Ivan Bač. Že 24. novembra 1919 je komandir orožniške postaje poročal, da je Bač “v vseh javnih zadevah jako nemaren in tudi nezanesljiv”. Med drugim naj bi skrivoma podpiral tihotapce. Iz tega razloga je komandir v pismu civilnemu komisarju predlagal, naj “kot župana enega drugega moža postavi in sicer enega katerega naj ljudstvo zbere, ali naj se da tukajšnji postaji ukaz, da enega sposobnega moža, s katerim bi bilo tudi večina ljudstva zadovoljno predlaga”. In res, civilni komisar se s predlogom strinja in naroči žandarmerijski postaji, naj “pri volitvi posreduje” na način, da bo predal gerent Bač “v 48 urah službo drugemu od ljudstva izvoljenemu gerentu”³⁰

Še zlasti v širši okolici Lendave, na področjih, kjer je strnjeno prebivala madžarska oziroma madžarsko govoreča manjšina, je ob siceršnji zanesljivosti pomembno vlogo pri presoji ustreznosti nekega kandidata za gerentsko funkcijo igrala tudi nacionalnost. Potem ko je gerent v Dolgi vasi Jožef Raj oktobra 1920 zaprosil civilnega komisarja, naj ga odveže gerentske funkcije, je bil za mnenje o ustreznem kandidatu povprašan komandir orožniške postaje Dolnja Lendava. Lendavski komandir je v Mursko Soboto poročal, “da v občini Dolgavas in Goricah dolgovaških – skupna občina, katera šteje približno 1700 duš ni nobenega primerne in sposobnega gerenta, kateri bi slovensko govoriti in pisati znal na razpolago oziroma noče nobeden domači občan prostovoljno gerentstvo v občini Dolgavas prevzeti, ker se stranke nočejo sporazumeti, posebno v Dolgavasi brez Goric kjer bi najraje kakega zagrizenega Madjara za župana imeli”.³¹ Komandir je zato predlagal, naj civilni komisar kot gerenta začasno imenuje kakšnega državnega uradnika, ki bo vsaj za silo uredil poslovanje občine, pri tem pa naj mu kot namestniki in odborniki pomagajo domačini.

Tudi v občini Čentiba pri Dolnji Lendavi je sprva imenovanega gerenta madžarske narodnosti zamenjal socialno slabše stoječi Slovenec. O posledicah, ki jih je ta zamenjava povzročila, pa je civilnemu komisarju decembra 1920 poročal že omenjeni Božidar Sever, v tistem času

²⁸ PIŠKMS, t.e. 4, 4/38.

²⁹ PIŠKMS, t.e. 4, 4/20.

³⁰ PIŠKMS, t.e. 2, 2/13.

³¹ PIŠKMS, t.e. 2, 2/53.

dolnjelendavski gerent in predsednik "Zveze županov in občinskih predstojnikov okraja v Dolnji Lendavi (Prekmurje)", da je med Madžari "nastal naenkrat strašen trušč, kako pa pridemo mi kmetje do tega, da bi upravljal našo občino siromašni Slovenec, ker smo dosedaj bili mi vajeni gospodariti. Napaka, katero je seveda storil novi gerent je bila ta, da se je hotel maščevati nad prejšnjimi gospodarji, ter si je izbral gerentski sosvet izmed samih Slovencev, ki stanujejo v goricah." Položaj v občini je postajal vse bolj napet, a so na koncu spor zgladili na način, da so bili v občinski svet ob županu in dveh Slovencih izvoljeni še trije Madžari.³²

Zanesljivost, državni varnostni interesi in pripisana nacionalnost so bili potemtakem ključni elementi birokratskega merila, s katerim so prekmurski uradniki in orožniki presojali ustreznost kandidatov za zasedbo gerentskih in občinskih odborniških mest. Kot kažejo nekateri primeri, pa ti kriteriji niso bili absolutni in brezpogojni. Kompleksne razmere, ki so vladale v Prekmurju v mesecih in letih po "osvoboditvi", so namreč jugoslovanske oblastne urade silile v sklepanje kompromisov. Zaradi odslovitve vaških notarjev je v pokrajini močno primanjkovalo izobraženega lokalnega osebja z dobrim uvidom v lokalno socialno in politično dinamiko. Tak manko kompetentnih oseb bi že v običajnih razmerah ohromil občinsko poslovanje. Še toliko bolj pa je bilo to značilno za obdobje neposredno po koncu prve svetovne vojne, ko se je jugoslovansko uradništvo v Prekmurju soočalo z globoko socialno krizo, ki bi lahko ob primerni protijugoslovanski agitaciji nudila precej političnega netiva za izbruh množičnega nezadovoljstva.³³

Tehtanje med varnostjo in zanesljivostjo občinskega poslovanja na eni strani in njegovo učinkovitostjo na drugi je zato tudi najvplivnejše predstavnike jugoslovanske oblasti v Prekmurju sililo k temu, da pogledajo vstran ali skozi prste – oziroma da, če je treba, tudi zamižijo na obe očesi. Nenavaden primer vaškega notarja Kalmana Györya, domačina iz Murske Sobotne, ki je do odslovitve oktobra 1919 skrbel za občinsko uradovanje v vaških občinah Černelavci, Veščica, Kupšinci, Černci, Setovci, Krog, Bakovci, Rakičan in Nemčavci, je tozadevno nadvse poveden.³⁴ Če je jeseni 1919 kot "madžaron" in "protijugoslovanski hujskač" izgubil službo, je nekaj mesecev kasneje po vsem sodeč ponovno sodeloval pri občinskih opravilih. To je zelo zmotilo civilnega komisarja. Iz civilnega komisariata je zato novembra 1920 na naslov Gustava Puša, predstojnika oddelka državne policije v Murski Soboti in sočasno tudi gerenta občine Murska Sobota, romal uradni dopis. Civilni komisar je v dopisu Puša opozoril, da je iz korespondence civilnega komisariata z murskosoboško občino mogoče razbrati, da "pri občinskem uradu v Murski Soboti kot tajnik nameščeni bivši občinski bilježnik Györy v imenu županstva podpisuje ter se celo poslužuje občinskega uradnega pečata" – in to navkljub komisarjev eksplicitnim navodilom, naj se Györy odpusti. Civilni komisar Lipovšek je k temu dodal še naslednje:

"Kakor je gospodu predstojniku znano, je bil Györy radi protidržavnega delovanja od tukajšnjega urada enkrat že pravnomočno obsojen in je dotično kazen že odslužil. Tudi drugače mi je znano, da se mož ne more sprijazniti z našimi okoliščinami. Zato smatram, da je absolutno nedopustno, da bi on izdajal kakšna potrdila s svojim podpisom v imenu županstva ali da bi se mu mogel poveriti občinski pečat. Gospodu vodji vnovič naročam, naj temu nedostatku energično odpomore in skrbi, da čimprej prevzame mesto občinskega tajnika druga useba, ki bo uživala zaupanje slovenskega prebivalstva v Mursku Soboti. O Györy-u se tega ne more trditi.

³² PIŠKMS, t.e. 1, 1/60.

³³ O izbruhih ljudskega uporništvu in nezadovoljstvu na današnjem slovenskem in širšem jugoslovanskem ozemlju v "prevratni dobi" gl. Centrih, *Govorile so celo strojnice*; Beneš, *The Green Cadres*; Banac, *Emperor Karl*.

³⁴ PIŠKMS, t.e. 4, 4/42.

Zadevno poročilo pričakujem ob povratku spisa čim prej.”³⁵

Murskosoboški gerent in predstojnik oddelka državne policije v tem mestu je še isti dan (2. november 1920) odgovoril civilnemu komisarju, opozarjajoč,

”da je poverjen občinski tajnik Györy z izdajo potrdil o družinskih in premoženjskih razmerah tukajšnjega revnega prebivalstva v svrhu dobave žita potom nakazil tuk. okr. glavarstva. To se je poverilo Györyu radi tega, ker najbolje pozna tuk. prebivalstvo in se mu je tudi naročilo naj taka potrdila daje le tistim, ki nimajo ... . To sem civ. komisarjatu že ponovno poročal.

Da je bil Györy kaznovan, mi je osebno znano, ker sem dotično preiskavo vodil sam. Györy je bil na seji občinskega sosveta dne 23.VII.20 predlagan in sprejet je soglasno v službo kot občinski tajnik in je bil prepis dotične občinske seje poslan civilnemu komisarijatu. Ako bi se ga hotelo danes, kakor se to naroča v citiranem nalogu okrajnega glavarstva odsloviti, bi zadelo to na velike težkoče.

Resnici na ljubo moram pripomniti, da je Györy opravljal svoj posel dosedaj v zadovoljnost. Zlasti je sestavljal dobro razne sezname, kakor spisek rekrutov, popis živine in drugo, kar bi komu drugemu, ki ne pozna razmer, ljudi in jezika delalo velike težkoče.

Ako je tamuradno razen omenjene kazni o njem kaj neugodnega znano, prosim da se me o tem obvesti, da se zamorem po tem ravnati”.³⁶

Ime nekdanjega vaškega notarja Kalmana Györya je bilo sicer v mesecih po jugoslovanski zasedbi vpisano tudi na “Seznam politično nezanesljivih in državi nevarnih oseb in inozemcev območja 5. orožniške čete”.³⁷ Na ta seznam so čuječe jugoslovanske sile, zadolžene za ohranjanje reda in discipline v Prekmurju, sistematično vpisovale vse prekmurske prebivalce, osumljene prikritega oziroma javnega delovanja zoper Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ob Györyevem imenu in priimku je bilo tako v seznamu pripisano, da je “madžarskega duha”, očitana pa mu je bila “propaganda za priklopitev Prekmurja k Madžarski”. Zaradi tega so ga orožniki okarakterizirali z oznako “nevaren”. Vendar pa Györy ni bil edini primer posameznika, ki je z novo oblastjo sodeloval navkljub protijugoslovanskim stališčem, dejanjem ali čustvom. Po vsem sodeč je bilo prekmursko politično-administrativno sivo polje, kjer so se zaradi širših družbenih okoliščin zapovedani državni ideali vsakodnevno srečevali s pragmatičnimi uradniškimi preudarki, še kar veliko. In vse kaže, da je bila jugoslovanska oblast za pomiritev prebivalstva in zagotovitev kolikor toliko stabilnih socioekonomskih razmer pripravljena sklepati še večje kompromise. Tako je bil že marca 1923 v Murski Soboti za gerenta imenovan domačin, ugledni odvetnik Ludvik Šömen – tisti Ludvik Šömen, ki se je, tako kot Györy, na začetku jugoslovanske dobe znašel na seznamu politično nezanesljivih, češ da je “madžarskega duha, saj da mu ni tuja “propaganda v prid Madžarski”, in ki je zato “nevaren” za jugoslovansko oblast. Zdi se, skratka, da je državnim uradnikom, ki so imeli v pokrajini v rokah škarje in platno, kmalu postalo jasno, da v obstoječih pogojih ekonomskega in socialnega razsula, s katerim se je v letih po vojni soočala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, v Prekmurju ne bo mogoče obvladovati razmer brez kohabitacije z lokalno elito.

³⁵ PIŠKMS, t.e. 1, 1/12.

³⁶ Ibid.

³⁷ AS 60, Prekmurje IV/V, “Seznam politično nezanesljivih in državi nevarnih oseb in inozemcev območja 5. orožniške čete”.

V virih pa najdemo tudi na številne primere prekmurskih domačinov, ki so odložili gerentsko funkcijo oziroma zavrnilo imenovanje, saj niso zmogli ali pa se niso čutili zmožne nositi bremena odgovornost za delovanje občinske uprave. Številni, ki so bili imenovani kmalu po jugoslovanskem prihodu, so se položaju odpovedali. Nekateri izmed tistih, ki so bili predlagani kot njihova zamenjava, pa so v svojih dopisih naslovljenih na civilnega komisarja na dolgo in široko utemeljevali, zakaj da niso primerni za gerentsko čast. Ob siceršnji gostobesednosti lahko po drugi strani v dokumentih zasledimo tudi strnjena, a tehtna pojasnila. Ko so decembra 1920 občani izbrali za gerenta občine Bokračji Matijo Rituperja, je ta imenovanje odklonil z utemeljitvijo: "Jaz ne morem sprejeti gerentskih poslov, ker sem nesposoben."³⁸

Po drugi strani nas seveda ne more presenetiti niti dejstvo, da so številni kandidati za gerentski položaj kazali veliko entuziazma in energičnosti, ko se je ponudila priložnost, da prevzamejo občinske vaje v svoje roke. V resnici je marsikateri posameznik nadzor nad občinskim poslovanjem videl kot priložnost – zase in za svojo vaško klientelo. Spomladi 1926, denimo, se je gerent občine Dolnji Slaveči pritožil srezkemu poglavarstvu v Murski Soboti, »dasose po Občini skuper zbrali Odborniki i Očinari paso mene tožili dasonej poredi sklenjeni Občinski računi /.../ Zdaj sosepa skuper zbrali potistem pamene tožijo pa Občino gor burkajo danaj mene nič nabogajo kanjim jas šafar liki zamenof hodijo po Občini paje gor burkajo pamene šinfajo pagovorijo danaj nišče naredi Občinske cesta pana puca potoke dokeč nedo meli drugoga župana.«³⁹ Ker je zaradi nezadovoljstva z občinskim vodstvom grozilo, da bodo ceste in potoki – za njihovo čiščenje je namreč bila zadolžena občina, delo pa je organiziral župan – ostali nevzdrževani, je srezki poglavar naročil orožniški postaji v vasi Sredica, naj varuhi reda na terenu preverijo, »kaj je na stvari in ali bi bilo treba proti navedenim postopati«. Po opravljeni preiskavi se je patrolja poročala, da se v občini res zbirajo podpisi proti gerentu, to pa zato, "ker so opazili odborniki da dela občinski gerent manipulacije pri občinski blagajni". Vendar pa odborniki niso "hodili po občini in burkali ljudi da ne smejo popravljati ceste in izvrševati občinskih del". Izkazalo se je, da prebivalstvo gerenta resnično ne mara, a to naj bi bila njegova krivda, saj »izvaja gerent svoje posle v zadnjem času jako strankarsko in imajo njegovi prijatelji vedno posebne ugodnosti kar napram svoje nasprotnike vedno sekira".

***

Tudi dobrih sedem let po jugoslovanski zasedbi so bile razmere v številnih prekmurskih vaških občinah po pričevanju murskosoboškega sreskega poglavarja daleč od solidnih. Ponekod so bile pravzaprav še zmeraj docela obupne. Potem ko je Gašpar Lipovšek septembra in novembra 1926, nato pa še januarja 1927 opravljal revizijo poslovanja v občinah Kuzdoblan (Kuzma op.p.), Sotina, Matjaševci, Trdkova, Tešanovci, Vučja gomila, Fokovci, Petanjci, Tišina, Tropovci in Gradišče, je v poročilu mariborskemu velikemu županu zapisal, da "pri vseh občinah vladajo najprimitivnejše razmere". "Niti ena izmed navedenih občin nima lastne občinske hiše ali pisarne. Gerenti uradujejo povsod v svojih stanovanjih v sobah pri najbolj slabih higijenskih prilikah. Nobena občina nima lastnega tajnika ali pisarja, gerenti – neuki kmečki ljudje – uradujejo pač po najboljši vednosti. Seveda so primorani za vsako najmanj nešablonsko delo naprositi za pomoč ali žandarmerijo ali učitelja oziroma prihajajo semkaj v urad po navodila."⁴⁰ Vse obiskane občine so premogle zgolj en kos občinskega inventarja: občinsko lado ali skrinjo, ki se uporablja za shranjevanje najpomembnejših knjig in spisov. Večina županov ni vodila delovodnikov in ni sestavljala zapisnikov občinskih sej. Nobena

³⁸ PIŠKMS, t.e. 4, 4/39.

³⁹ PIŠKMS, t.e. 3, 3/3.

⁴⁰ PIŠKMS, t.e. 1, 1/6.

občina ni imela kazala k občinskim spisom. Ni bilo izkazov o popisu prebivalstva in gibanju prebivalstva, o občinskih revežih, slepih, umobolnih, gluhonemih. Le delovodnik o izdanih živinskih potnih listih je bil voden "dokaj vestno", pa tudi, tako Lipovšek, "prijavno knjigo tujih vojaških obvezancev in odjavno knjigo lastnih vojaških obvezancev vodijo povsod v prav lepem redu, čisto in pregledno ob uporabi uradno dodeljenih tiskovin."⁴¹

Na podobne razmere je Lipovšek naletel že nekaj mesecev prej, pomladi 1926, potem ko ga je veliki župan pooblastil, naj izvrši »po v tamošnjem srezu veljavnih ogrskih zakonih in predpisih revizijo občinskega gospodarstva in poslovanja« in naj po pri tem pozoren, »da se nedostatki, pomanjkljivosti in nerednosti v občinskem poslovanju odpravijo« – da naj, skratka v občinsko poslovanje prekmurskih občin končno uvede red.⁴² Po reviziji "občinskega gospodarjenja in denarnega poslovanja" v občinah Vidonci, Gornja Lendava, Gornji Slaveči, Dl. Slaveči, Sv. Jurij, Rogaševci, Nuskova, Serdica, Ocinje in Kramarovci je Lipovšek sklenil, da "pri danem položaju nisem mogel pričakovati posebnega uspeha". Z občinami upravljajo neizobraženi kmetje, pri čemer niti "ena revidiranih občin nima lastnega občinskega doma, da, niti pisarne nima nobena. Gerent uraduje v sobi ali hiši, v kateri se s svojo družino čez dan zadržuje in ki mu služi tudi za spalnico. Da je pod takimi okoliščinami točno občinsko poslovanje nemogoče, leži pač na roki".⁴³ Če je bilo blagajniško poslovanje v večini občin zadovoljivo, je v občini Dolnji Slaveči Lipovšek ugotovil, da je "v občinskih računih tak nered, da bo revizijo mogoče izvršiti še le po ureditvi povodom predaje občinskih poslov novemu gerentu. Sedanji gerent je bil na dan revizije tako pijan, da ni bilo mogoče z njim govoriti."⁴⁴ Tudi gerenta občin Sv. Jurij in Ocinje sta vodila "občinsko blagajno v takem neredu in nepreglednosti, da sem ju pozval, da mi do 15. maja ob priložnosti v M. Soboti data pojasnila k računskim zaključkom odnosno prineseta od občinskega zastopa podpisana rekonstruirana letna obračuna."⁴⁵ Svoja opažanja je Lipovšek zaključil z naslednjimi besedami:

»Izkustvo me uči, da prehudo pritiskanje in žuganje ali kaznovanje tukajšnjih gerentov nikoli ni zadelo v živo. Dotični gerent noče ostati dalje na svojem mestu, vsak se boji postati mu naslednik, kar ima za posledico, da postane gerent častilakomnež, ki je za občinsko poslovanje najmanj sposoben. Pri vsakem uradovanju je treba razsodnosti in spretnosti; prav posebej pa velja to še za občine in vse agende, ki so v zvezi z njo, tembolj ker mora imeti upravni uradnik pred očmi skorajšnje uveljavljanje novega občinskega zakona, ki bo na polju poslovanja v občinah prinesel zelo tehtne spremembe.

Za izvršitev revizije so gerenti prav hvaležni, ker jim je edino tako mogoče ob roki spisov in občinskih seznamov dati njim razumljiva pojasnila, podučila in opominje in sicer vpricho dveh ali več občinskih poglavarjev, da tudi le ti uvidijo, da so gerenti oblastno primorani voditi gotove knjige in spise. K revizijskemu uradovanju pritegnem vedno tudi vsaj dva občinska poglavarja.»

Čeprav lahko Lipovškov sklep razumemo tudi kot poskus zagovora in obrambe pred očitki lastnega predstojnika, ki ga je po vsem sodeč sumil pomanjkljivega nadzora nad delovanjem vaških občin, pa je bil po drugi strani tovrsten opis razmer tudi nedvoumno sporočilo najvišjega predstavnika državne oblasti v Prekmurju hierarhično nadrejenim uradom, da je v prvih

---

⁴¹ Ibid.

⁴² PIŠKMS, t.e. 3, 3/6.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ PIŠKMS, t.e.3, 3/6.

povojnih letih jugoslovanska država pri uveljavljanju lastnih pričakovanj in zahtev v priključeni in domnevno odrešeni pokrajini naletela na omejitve, ki jih v svojih prizadevanjih po čimvečjem obvladovanju in nadzoru prekmurskega ozemlja in prebivalstva preprosto ni bila v stanju preseči. Po eni strani je očitno, da država ni razpolagala s človeškimi in materialnimi resursi, ki bi bili potrebni za korenitejši poseg v družbeno tkivo prekmurskih vaških skupnosti. Vprašanje pa je tudi – vsaj iz perspektive dvajsetletne zgodovine prve Jugoslavije –, če je za radikalne politične, socialne in kulturne reforme sploh premogla resen motiv. Z drugimi besedami: veliko resursov bi bilo potrebnih za radikalni lom in hitro vzpostavitev občinske samouprave, ki bi delovala v skladu s pričakovanji državne administracije in upoštevač obstoječi zakonodajni okvir. Teh resursov Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev vsaj v prvem letu svojega obstoja preprosto ni premogla.⁴⁶

Po drugi strani pa je v Prekmurju živelo prebivalstvo, ki se je zelo postopoma prilagajalo na nov politični, kulturni in socialni okvir, ki so ga čez Muro uvozili “prišleki” – slovenski uradniki, učitelji in orožniki. Slabo izobrazeno kmečko prebivalstvo pač ni poznalo “avstrijske” občinske zakonodaje, predvsem pa do jugoslovanske zasedbe ni imelo priložnosti za aktivnejše sodelovanje v občinski samoupravi na način, kot je to potekalo na drugi strani Mure. To prebivalstvo je živelo v razmerah z zelo drugačno tradicijo vaške samouprave. Naposled pa je gerentom, ki so obiskovali ogrske vaške šole in se nekaj malega naučili pisati zgolj v prekmurskem oziroma madžarskem jeziku, tudi uradovanje oziroma komunikacija v knjižni slovenščini z druge strani Mure seveda predstavljala velik izziv.⁴⁷

Z nasiljem in brezpravjem je seveda mogoče marsikaj spremeniti tudi čez noč. A proces prilagajanja, ki mu je bilo od avgusta 1919 naprej podvrženo prekmursko prebivalstvo, je v resnici potekal v pogojno demokratičnih razmerah, upoštevač obstoječi zakonodajni okvir. Redki so bili primeri in zelo kratka so bila obdobja, ko bi “staroavstrijski” uradniki, ki so v “slovenskih” predelih nove države južnih Slovanov ohranili službe tudi po propadu dvojne monarhije, suspendirali ustaljene administrativne procedure in veljavni zakonodajni okvir. Tudi zato je bil proces adaptacije in transformacije prekmurske družbene stvarnosti lahko zgolj precej počasen. In iz tega razloga je občinsko poslovanje v prekmurskih vaških občinah v obdobju, ko so občine vodili imenovani gerenti, trajalo osem oziroma devet let, saj so prve občinske volitve v pokrajini potekale šele v letih 1927 in 1928. Vendar pa so prekmurske vaške občine tudi po tem še nekaj let živele naprej svoje specifično administrativno in politično življenje, saj je do resnične spremembe v njihovem ustroju in delovanju prišlo šele leta 1933, ko je bila na osnovi novega zakona izvedena komasacija. Namesto dotedanjih 174 je odtlej v Prekmurju delovalo samo še 31 občin.⁴⁸

Avgusta 1919 so prekmurske vaške občine dobile nove štampljke s slovenskimi krajevnimi imeni. Vaške notarje so zamenjali občinski tajniki, madžarske župane pa od jugoslovanske oblasti imenovani gerenti. Navodila so odslej prihajala od drugod, druga je bila država in drugačna od prejšnje ogrske je bila tudi ideologija, ki je upravičevala južnoslovanski državni projekt. A kljub temu primer delovanja vaških občin lepo razkriva, da je določena dediščina kljub temu vztrajala še leta po razpustu dvojne monarhije. Imperialnih kontinuitet iz časov dvojne monarhije ni bilo mogoče odpraviti čez noč, transformacija pa je potekala zelo počasi.

---

⁴⁶ O tem, da Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev s temi resursi ni razpolagala Lampe, *Yugoslavia as History in Calic, A History of Yugoslavia*.

⁴⁷ Prim. Kosi, *Summer of 1919*.

⁴⁸ Kokalj, *Prekmurski Slovenci*, 241–243, 320–321. Za natančen popis vseh prekmurskih občin iz obdobja pred komasacijo gl. Lipovšek, *Prekmurje: seznam občin*.

Avgusta 1919 je potemtakem Prekmurje odšlo iz Ogrske – vendar pa je Ogrska kljub temu še dolga leta po jugoslovanski zasedbi ostajala v Prekmurju.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

AS – Arhiv Slovenije

- AS 60 Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo (1918–1924)
- AS 61 Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za notranje zadeve, 1919-1924

PIŠKMS – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota

- PISKMS 1 Sresko načelstvo Murska Sobota (1918–1941)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

- PAM 1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

Časopisni viri:

Domovina, Ljubljana – 1919.

Občinska uprava, Ljubljana – 1913, 1916.

Ptujski list, Ptuj – 1919.

Slovenski gospodar, Maribor – 1919.

Tiskani viri:

Lipovšek, Gašpar: *Prekmurje : seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov*. Murska Sobota: Okrajno glavarstvo, 1921.

Občinski red in občinski volilni red za vojvodino Kranjsko. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1910.

Uradni list deželne vlade za Slovenijo – 1919, 1920.

Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani – 1918.

Literatura:

Banac, Ivo: „Emperor Karl Has Become a Comitadji‘: The Croatian Disturbances of Autumn 1918“. *The Slavonic and East European Review* 70, št. 2, 1992, str. 284–305.

Beneš, Jakub S.: „The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918“. *Past & Present* 236, št. 1, 2017, str. 207–41.

Berecz, Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching: Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy*. Budapest : CEU Press, 2013.

Bogataj, Lovro: *Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave. Slovenci v desetletju 1918-1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (ur. Josip Mal). Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 373–88.

Bresciani, Marco: Lost in transition? The Habsburg legacy, state- and nation-building, and the new fascist order in the Upper Adriatic. *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe* (ur. Maarten Van Ginderachter in Jon E. Fox). Abingdon, Oxon; New York, N.Y. 2018.

Calic, Marie-Janine: *A History of Yugoslavia*. West Lafayette, Indiana: 2019.

Centrih, Lev: „Govorile so celo strojnice!“ Boljševizem v prevratni dobi na Slovenskem : med preprostim ljudskim uporništvom in vplivi ruske revolucije“. *Slovenski prelom 1918* (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Slovenska matica, 2019, str. 311–27.

Egry, Gábor: Fallen Between two Stools? Imperial Legacies, State-Society Relationships and the Limits of Building a Nation-State in Romania after the First World War. *Südost-Forschungen*, 79, 2020, str. 4-31.

Egry, Gábor: Navigating the Straits. Changing Borders, Changing Rules and Practices of Ethnicity and Loyalty in Romania after 1918. *Hungarian Historical Review*, 2, št. 3, 2013, str. 449–76.

Egry, Gábor: Negotiating Post-Imperial Transitions: Local Societies and Nationalizing States in East Central Europe. *Embers of Empire: Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918* (ur. P. Miller in C. Morelon). New York: Berghahn Books, 2018, str. 15–42.

Garstenauer, Therese in Veronika Helfert: „From Imperial City to Red Vienna. The Transformations of the Municipal Administration in Vienna, 1918–1920“. *Hofratsdämmerung? Verwaltung Und Ihr Personal in Den Nachfolgestaaten Der Habsburgermonarchie 1918 Bis 1920* (ur. Peter Becker idr.). Wien: Böhlau Verlag, 2020, str. 93–112.

Garstenauer, Therese: Unravelling Multinational Legacies: National Affiliations of Government Employees in Post-Habsburg Austria. *Narrated Empires* (ur. Johanna Chovanec in Olof Heilo). Cham: Springer International Publishing, 2021, str. 213–36.

Haid, Elisabeth in Jernej Kosi: State-Building and Democratization on the Fringes of Interwar Poland and Yugoslavia: Prekmurje and Eastern Galicia from Empire to Nation-State. *Südost-Forschungen*, 79, 2020, str. 32-70.

Haslinger, Peter: Dilemmas of Security: The State, Local Agency, and the Czechoslovak-Hungarian Boundary Commission, 1921–25. *Austrian History Yearbook*, 49, str. 187–206.

Hein-Kircher, Heidi in Steffen Kailitz: “Double Transformations:” Nation Formation and Democratization in Interwar East Central Europe. *Nationalities Papers* 46, št. 5, 2018, str. 745–58.

Ignácz, Károly: The Emergence of the Outskirts of Budapest as a New Administrative District through the Organisation of the Food Supply, 1917–1919. *Südost-Forschungen*, 79, 2020, str. 71-95.

Jeličić, Ivan: To Ensure Normal Administrative Order, and for Population's Greater Comfort? Aspects of Post-war Transition in the Political District of Volosca-Abbazia / Volosko-Opatija. *Südost-Forschungen*, 79, 2020, str. 96-123

Judson, Pieter M.: “Where our commonality is necessary...”: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook*, 48, 2017, str. 1–21.

Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije : 1919-1941*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1984.

Kosi, Jernej: „Summer of 1919 : a radical, irreversible, liberating break in Prekmurje / Muravidék?“ *Hungarian historical review* 9, št. 1, 2020, str. 51–68.

Kosi, Jernej: The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: “Slovenes” in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. *Austrian History Yearbook* 49, 2018, str. 87–102.

Kučera, Rudolf: Exploiting Victory, Sinking into Defeat: Uniformed Violence in the Creation of the New Order in Czechoslovakia and Austria, 1918–1922. *Journal of Modern History*, 88, 2016, str. 827–55.

Lampe, John R.: *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge: 2003.

Reill, Dominique: *The Fiume crisis: life in the wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020.

Revesz, Tamas: For the 'Freedom and Unity' of Carinthia? New Perspectives on the Military Remobilization in the Carinthian Borderland War (1918–1919). *First World War Studies* 7, 2016, šu. 3, str. 265–86.

Šlabnik, Matevž: *Frontna črta Idrija: Idrija kot primer notranje fronte med prvo svetovno vojn: magistrsko delo*. Ljubljana: [M. Šlabnik], 2019.

Stergar, Rok: Continuity, Pragmatism, and Ethnolinguistic Nationalism: Public Administration in Slovenia during the Early Years of Yugoslavia. *Hofratsdämmerung? Verwaltung Und Ihr Personal in Den Nachfolgestaaten Der Habsburgermonarchie 1918 Bis 1920* (ur. Peter Becker idr.). Wien: Böhlau Verlag, 2020, str. 179–92.

Trstenjak, Dragotin: Uprava v Sloveniji. *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije* (ur. J. Lavrič, J. Mal, F. Stele). Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 109–128.